

Ταυτότητα και έτερότητα σὲ ἓνα μεταβαλλόμενο κόσμο

Ἡ ἐποχή μας τραυματισμένη ἀπὸ ποικίλες κρίσεις καὶ ἀνατροπὲς βρίσκεται ἀντιμέτωπη καὶ μὲ τὸ αἶνιγμα τῆς ταυτότητας καὶ τῆς έτερότητας, ὅπως ἀναδύεται ἔντονα στὸ σύγχρονο καὶ ἀκόμη ρευστὸ πολιτισμὸ τῆς ὕστερης νεωτερικότητας. Ἡ έτερότητα εἶναι καθημερινὰ παρούσα. Οἱ ἄλλοι καὶ οἱ ξένοι δὲν εἶναι πλέον ἄλλοῦ, πέρα ἀπὸ τὰ δικά μας τείχη, ἀλλὰ εἶναι ἐδῶ ἀνάμεσά μας, ζοῦν μαζί μας. Καὶ ὄχι μόνον. Ἡ παρουσία τους θέτει ἐρωτήματα πού οὐδέποτε μᾶς ἀπασχόλησαν πρωτύτερα. Ὁ ξένος ἀποβαίνει ὀριακὴ ἐμπειρία ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἑαυτοῦ, ἀφοῦ τὴ θέτει διαρκῶς ὑπὸ κρίση.

Στὰ ὅρια τοῦ δυτικοῦ πολιτιστικοῦ παραδείγματος, τὸ ὁποῖο διαπνέεται ἀπὸ τὸ ὄνειρο τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς εὐμάρειας οἱ ξένοι - ἰθαγενεῖς, μετανάστες ἢ πρόσφυγες - ἀντιμετωπίζονται συνήθως ὡς ἐργαλεῖα γιὰ τὴν εὐημερία καὶ τὴν πρόοδο ἄλλων, ὄχι τῆ δική τους. Ὅταν, στὶς ἀρχές τοῦ 21ου αἰῶνα, ὅλα τὰ ἰδεολογικὰ ὀράματα γενικῆς εὐτυχίας ὑποτάχθηκαν ἀμαχητὶ στὴ νεοφιλελεύθερη οἰκονομία καὶ στὴν τεχνοκρατικὴ ὀργάνωση, φάνηκε πὼς ὅλα τὰ συστήματα σκέψης καὶ ὀργάνωσης πού προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ μετὰ, ὑπῆρξάν σφοδρὲς ἀνάγκες ἀναπλήρωσης καὶ ἀτομικῆς χρησιμοθηρίας. Ἡ ἐποχὴ μας ἀφηγεῖται τὴν ἀλλόκοτη ἱστορία μίας ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας, ἢ ὅποια θεωρεῖ ὡς καθήκον της νὰ θηρεῦει τὴν ἀπόλυτη ἀτομικὴ ἐπιτυχία καὶ εὐτυχία. Σὲ ἓνα τέτοιο πλαίσιο καὶ οἱ ταυτότητες τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου προσλαμβάνονται συνήθως ὡς ἱστορικὲς κατασκευές καὶ ἰδεολογικὲς ἐπεξεργασίες. Ποικίλες ταυτότητες καὶ έτερότητες προβάλλουν στὸ προσκήνιο διαρκῶς ὡς δυναμικὲς καὶ μεταλλασσόμενες κοινωνικὲς καὶ ἱστορικὲς συνθήκες.

Μέσα στὴ δίνη τῆς παγκοσμιοποίησης, τὸ αἶνιγμα τοῦ ἄλλου καὶ τοῦ ξένου ἀγνοήθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσα δυτικὴ σκέψη καὶ παράδοση μὲ ἀποτέλεσμα ὁ ἄλλος νὰ ἔχει συχνὰ δαιμονοποιηθεῖ. Ὡστόσο, ἡ έτερότητα δὲν εἶναι κάτι τόσο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ἑαυτό. Ριζωμένη στὸ βάθος του,

προκαλεί έσωτερικές ρήξεις στην ίδια την ανθρώπινη ύπαρξη. Η άπομοπή και, άκολούθως, ή προβολή τής έτερότητας έκτός του έαυτού, όχι μόνο δέν έπιτρέπει νά αναγνωρίσουμε τόν δικό μας έαυτό ως άλλο, αλλά, έξωτερικεύοντας άσυνείδητους φόβους, μετατρέπουμε τούς άλλους σέ έχθρους και «άλλότριους». Κατά βάση, πρόκειται για τή στάση του δυτικού πολιτισμού έναντι του θανάτου, πράγμα τó όποιο συνιστά ουσιώδες ανθρωπολογικό πρόβλημα. Η κοινωνία τής ύστερης νεωτερικότητας μοιάζει με *τεχνόπολη* όπου κυριαρχεί ή πληροφορία, ή προσομοίωση και τó θέαμα. Με τά μέσα αυτά αντιμετώπιζει και τó πρόβλημα του θανάτου, τó όποιο προβάλλει ως «μελαγχολία», πού δέν είναι παρά ή φοβική έκφραση τής ύπαρκτικής άλλοτρίωσης. Συνεπώς, τó θεμελιώδες ένστικτο του θανάτου τó αναπαράγουν και τó διαχειρίζονται στίς μέρες μας κατεξοχήν τελετουργικά και θρησκευτικά τά μέσα μαζικής έπικοινωνίας.

Άπό τόν Αύγουστινο ως τόν Διαφωτισμό, ή δυτική παράδοση άποθέωσε τόν έαυτό και τήν ταυτότητα μέσα άπό τήν έννοια του *άτόμου* ως *σκεπτόμενο ύποκειμένο*. Ο Διαφωτισμός, τελικά, άγνόησε ή και έξοστράκισε τήν έτερότητα και τόν ξένο, προετοιμάζοντας τήν ιδέα και πράξη τής παγκοσμιοποίησης. Η φαντασιακή θέσμιση τής κοινωνίας τών ανθρώπων προωθεί τήν παγκόσμια ένότητα, ένθαρρύνοντας, όμως, και καλλιερρώντας τίς διακρίσεις ανάμεσα σέ εκείνους πού εύδαιμονούν και εκείνους πού δυστυχούν. Έτσι, ό δυτικός πολιτισμός παρέχει εύημερία μόνο στά αναπτυγμένα κέντρα του, ενώ ή συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού τής γής καταδικάζεται στήν άθλιότητα. Πελώριες μεταναστευτικές πιέσεις, άπό τόν παλιό και τόν νέο Τρίτο κόσμο, πολιορκούν ήδη τίς κλεισμένες στά τείχη τους δυτικές «όάσεις εύημερίας». Γνώση, χρηστική άποτελεσματικότητα και άυτονομία του άτόμου συνθέτουν τά ιδεολογικά έργαλεία για τήν άνέγερση του οικοδομήματος τής παγκοσμιοποίησης. Ό,τι δέν έξασφαλίζει εύδαιμονία και εύάρεια στό άτομο, είναι έξοβελιστέο ή δευτερεύον. Ο ρόλος του κράτους και τής κοινωνίας έξαντλείται στήν με κάθε τίμημα διαφύλαξη τής ελεύθερης και άπρόσκοπτης έπιλογής και πραγμάτωσης τών έπιθυμιών του άτόμου. Και όλα αυτά, βέβαια, άνήκουν άποκλειστικά στόν ιδιωτικό χώρο και καθόλου στή δημόσια σφαίρα.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στή μελέτη τής έτερότητας-διαφορετικότητας ως έαυτός ιστορικά θεωρήθηκε ό δυτικός έαυτός, δηλαδή, ό δυτικός άνθρωπος με όλα τά στερεότυπά του. Άκόμη και ή αντίληψη περι παγκόσμιας ιστορίας δέν είναι παρά μία όφθαλμαπάτη και άυταρέσκεια τής Εύρώπης, ή όποία μετρούσε τήν ιστορία με πήχυ τó δικό της παρόν, παρελθόν και μέλλον. Οί υπόλοιποι λαοί συμμετείχαν στήν ιστορία αυτή μόνον ως παροδικές συναντήσεις, όποτε και

ἐφ' ὅσον ἡ Εὐρώπη ἔκανε περίπατο στὸν τόπο τους, ὀδυνηρὸ γι' αὐτούς, κερδοφόρο γι' αὐτήν. Τὸ ἄτομο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει μάθει καὶ τὸ θεωρεῖ αὐτονόητο νὰ ἐκλαμβάνει τὴ δική του ἱστορία ὡς παγκόσμια ἱστορία καὶ τὰ δικαιώματά του ὡς τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα γενικά. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ κατανοήθηκε ἐν πολλοῖς στὴ λογικὴ τῆς ἀποικιοκρατίας, ὡς διαφορὰ τοῦ σύγχρονου μὲ τὸ πρωτόγονο ἢ ὡς «ἐκπολιτισμός» τοῦ ἄλλου.

Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν λέγαμε ὅτι στὴ μελέτη καὶ κατανόηση τοῦ ἄλλου καὶ τῆς ἑτερότητας, τῶν διαφορετικῶν καὶ μὴ δυτικῶν κοινωνιῶν, ἐνεδρεύει πάντοτε ὁ κίνδυνος ἄσκησης ἐξουσίας καὶ ἔκφρασης ὑπεροψίας. Ἄς ἔχουμε κατὰ νοῦ ὅτι ὁ ἄλλος καὶ ὁ ξένος ποτὲ δὲν εἶναι μονοσήμαντος. Πέρα ἀπὸ μία οὐσιοκρατικὴ ἀντίληψη, ἐγγενῆ ἄλλωστε στὴ δυτικὴ σκέψη, ὁ ἄλλος εἶναι πολ-
λὰ πράγματα. Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, ἔξοδος ἀπὸ τὸ παλαιὸ παράδειγμα τῆς ἀντικειμενικῆς κατανόησης τῆς ἑτερότητας καὶ ἀντίληψη ἐνὸς νέου παραδείγματος, ὥστε νὰ προσεγγίσουμε τὴν ἑτερότητα ὡς σχεσιακὴ πραγματικότητα, ποὺ ἀποδεικνύει τὴν τεράστια ποικιλία καὶ τὸν πλοῦτο ποὺ ὑπάρχει στὸν κόσμο γιὰ ὅλους. Ἄν προσεγγίσουμε τὸν ἴδιο μας τὸν ἑαυτὸ μὲ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, τότε τὰ σύνορα τῆς ἑτερότητας γίνονται πιὸ ἀχνά.

Ἡ σύγχρονη ρητορεία περὶ ἑτερότητας καὶ πολυπολιτισμικότητας καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς χρῆση ἀναδεικνύει μία πληθώρα προβλημάτων. Πρόκειται γιὰ μία ἰσοπεδωτικὴ πολιτικὴ; Ἡ διεθνοποίηση τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ὁ πλουραλισμὸς τῶν μορφῶν διαβίωσης θὰ σημάνει μία κοινωνία - χωνευτήρι λαῶν καὶ πολιτισμῶν ποὺ θὰ συμπεριλάβει τοὺς πάντες σὲ μία ἄχρωμη καὶ ἄοσμη ὁμογενοποίηση, σὲ ἕναν πολιτισμὸ χωρὶς κέντρο; Κάθε ἑτερότητα θὰ διεκδικεῖ ἀπὸ τὴν πολιτεία τὸ δικαίωμα στὴ δική της ἱστορία, στοὺς δικούς της ἰδρυτικὸς μύθους, στὴ δική της ταυτότητα; Ἡ παραδοχὴ τῆς πολυπολιτισμικότητας ἐμπεριέχει καὶ μία ἀντίφαση: μπορεῖ νὰ σβήσει τὸν ἄλλο στὴν προσπάθεια νὰ τὸν κάνει ὄρατό. Στὴ διαδικασία νομιμοποίησης τοῦ διαφορετικοῦ, ἡ ἀποδοχὴ περιλαμβάνει καὶ ἕναν ἀναγκαῖο βαθμὸ λήθης τῆς ἱστορίας τοῦ ἄλλου. Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου, στὴν ὁποία βασιζέται ἡ παγκοσμιοποίηση, δὲν ἐπιτρέπει τὴ βίαιη ἐπιβολὴ κανενὸς εἶδους πολιτισμοῦ. Οὔτε ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὴν ἑτερότητα καὶ πολυπολιτισμικότητα. Ἀντίθετα τὴν ἐνθαρρύνει ὡς ἕναν ἐμπλουτισμὸ τῆς ἀτομικῆς τέρησης καὶ εὐδαιμονίας. Τὴν ἐμπορευματοποιεῖ φολκλορικὰ καὶ τὴν κάνει μέρος τῆς παγκοσμιοποίησης.

Στὶς σύγχρονες τάσεις γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς ἑτερότητας, φανερῶνεται μία παρήγορη ἐναλλακτικὴ πρόταση στὶς πολώσεις τῆς μετανεωτερικότητας μεταξὺ τῆς ταυτότητας τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἄλλου. Ἡ πρόκληση εἶναι τώρα νὰ ἀναγνω-

ρίσουμε τή διαφορά μεταξύ *ἑαυτοῦ* καὶ *ἄλλου*, δίχως νὰ τοὺς διαχωρίσουμε τόσο σχισματικά, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ καμία σχέση. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, ἡ σημασία τοῦ *προσώπου* σύμφωνα μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἡ λησμονημένη αὐτὴ ὑπαρκτικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ κατηγορία, θὰ μπορούσε νὰ συνδέσει ἐνοποιητικὰ καὶ διαλεκτικὰ τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἑτερότητα. Πέρα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἀτόμου, ποὺ ὀδηγεῖ τόσο στὴν ἀνάρχεια καὶ στὴν ἐσωστρέφεια ὅσο καὶ στὸν κολεκτιβισμό καὶ στὴν ὁμαδοποίηση, ἡ σημασία τοῦ προσώπου στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία φανερώνει τὴν ἀπόλυτη μοναδικότητα, ποὺ δὲν αὐτοβεβαιώνεται ναρκισσιστικά ἔναντι τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ μία ἀδιάρηκτη σχέση μὲ τὴν ἑτερότητα. Ἡ σημασία τοῦ προσώπου μπορεῖ νὰ προσανατολίσει πρὸς ἕναν πολιτισμὸ ποὺ θὰ σέβεται τὴ διαφορὰ καὶ τὴν ἑτερότητα, ποὺ δὲν θὰ φοβᾶται τὸν ἄλλον, ὅσο διαφορετικὸς καὶ ἂν εἶναι αὐτός, ἀφοῦ θὰ ἀντλεῖ νόημα ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχέση ταυτότητας καὶ ἑτερότητας.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου